

VÁLOGATÁS EGYKORI TRAGÉDIA-KRITIKÁKBÓL

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA

Rengeteg színlapokon hatalmas betűkkel hirdette a direktor, hogy Madách remekművét „fényes kiállítással és új korhű jelmezekkel stb. stb.” adatja elő február hó 26-án, megismételteti vasárnap és harmadszor ma is. Persze elmaradhatatlan a színlapokról, hogy mi minden új díszletet festetett „semmi költséget nem kímélve”.

Annyira zsúfolt háza volt a mi szerencsés direktorunknak, hogy még a zenekari ülések közé is székeket tétetett annak a néhány embernek, ki okvetlen meg akarta nézni az első előadást. De nem is csodálható ez a különben örvendetes dolog, mert több mint nyolc esztendeje nem adták nálunk Az ember tragédiáját!

Nem fogunk a díszletekről referálni, csak annyit jegyzünk meg, hogy valamivel tán mégis többet érdemelt volna ez a nagy közönség.

Vidéki színpadon — pláne a mienken, ahol talán a legszükségesebb gépek, függönyök, sülyesztők sincsenek — persze nem lehet Az ember tragédiáját úgy előadni, mint a fővárosban, de azt mégis megkívánhatjuk, hogy ne nyirbálják meg annyira Madách remekművét, amennyire itt megnyirbálták. Elég talán, ha csak azt említjük, hogy a Londoni vásár, egyike a legszebb legmozgalmasabb képeknek, teljesen kimaradt.

Valaki az első előadás után azt a rossz élcet kockáztatta meg, hogy másnap a tragédiának azt a részét fogják előadni, amit első nap kihagytak.

A szereplőkről már több jót mondhatunk, már azért is, mert nem nagy igényekkel mentünk az előadásra. Szerepüket majd mindannyian jól letanulták, ami hát mindenestre dicsérendő. Hanem hát ennek is megvolt az az árnyoldala, hogy — különösen *Lomniczi*, ki Ádám nehéz szerepére vállalkozott — a legszebb részleteket, a legremekebb gondolatokat lerecitálták, mint valami diák, aki jól megtanulja leckéjét.

Talán nem is szabad bírálnunk a szó igaz értelmében, éppen azért csak annyit, hogy *Lomniczi* vállalkozása dicsérendő dolog, hogy megjátszani nemigen tudta szerepét, nem írjuk fel hibául. Véleményünk az *Lomniczi*-ről, hogy ő nem erre a szerepkörre való. Hisszük is, hogy — ha jövőre ismét hozzánk jön — a hősszerű szerep helyett operett-buffo lesz.

Lányi Irma (Éva) csinosan játszott, de az ő erejét is felülmúlta a nehéz — habár hálás — szerep.

Legtöbbit nyújtott *Kalmár* (Lucifer), és a közönség is leginkább őt tapsolta. Mindvégig ügyesen játszott. Maszkja is igen jó volt, csak jelmezével nem voltunk megelégedve. Inkább Hamlet-jelmez volt az; ami különben tán inkább a direktor hibája, mert legalább egy Lucifer-jelmezt csináltathatott volna.

Úgyes volt még Boross Ferike a 7. képben, mint Heléna, Izóra komornája. Hatala (Hippia) kis szerepében szintén elismerést érdemel; különösen sikerült haldoklási jelenete.

A francia forradalmi jelenet a legsikerültebb volt, és a közönség is ennél a jelenetnél tapsolt legtöbbet. Az előadás különben nem tette azt a jó hatást a közönségre, amit tán Madách remekműve megérdemelt volna. Ennek azonban nagyobbbrészt az az oka, hogy színpadi kellékek tekintetében végtelen szegények vagyunk.

A színügyi bizottság megszívlelhetné egy kissé ezt a dolgot.

(*Bácskai Hírlap*, Szabadka, 1898. február 28.)

MADÁCHI REMEKMŰVE ÉS A VIDÉKI SZÍNTÁRSULATOK

A legszöbb magyar drámai költemény, Madách Imre remekművét: Az ember tragédiáját adták elő tegnap és ma este a szabadkai színházban.

E mű örök életű. Mint színdarab sose fog letűnni a deszkákról, ősi sose lesz. Hazánk első színpadján minden esztendőben előadják néhányszor, és minden előadásra egy héttel az előadás előtt a jegyeket mind elkapkodják.

Az iskolában tanítják Madách művét. Ismeri is azt mindenki: a kis diák is, de még a nép is. A kis diák az iskola padján tanulta megismerni a nép a színpadról ismeri.

Az ország első színpadján sem adják úgy elő *Az ember tragédiáját*, amint az megérdemelné, mert óriási pénzbe kerül annak színre hozatala. A vidék persze még kevesebbet áldozhat e mű előadására, és bizony silány dolgot produkálhatnak azokon a színpadokon, ahol néhány festett kulisszán kívül egyéb alig van.

Egy-egy kép bemutatása nem tart tovább 10 percnél, és míg a színt megváltoztatják, míg egy-egy díszlettel elkészülnek, a szereplő személyek ruhát, maszkot változtatnak: villanyos gyorsaság mellett is betart 5—6 percet. A sok szünet unalmas, egy-egy jelenet hatása elmosódik: hiábavaló a színész nehéz munkája, megérdemelt sikert alig arat egy is.

Ámde Madách művét minden szezonban, minden városban, kétszer legalább, elő kell adni, minthogy Bánk bánnak se szabad hiányozni egyetlen vidéki színtársulatnak műsorából.

A vidéki közönség ízlése tán kényesebb a fővárosiénál.

Vidéki közönség egy van, fővárosi ezer. A vidéki közönségnek mégis sokkal gyengébb előadásokkal kell beérnie, mint a fővárosinak. A vidéknek nincsenek művészei, csak tehetséges kezdői, tucat-színészei, szorgalmas és ambiciózus — mesteremberei.

A vidéki színészek nap nap után mást és mást játszanak. Minden egyes szerepkörre több színészt lehetetlen szerződtetni egy vidéki színgazgatónak.

Külön operett-, külön népszínmű-, külön vígjátéki és külön drámai társulatot egyetlen város se bír ki.

Míndezekkel számolnunk kell, nekünk különösen, amikor belépünk a színházba és várjuk a függöny felgördülését.

Egy fővárosi hírlapíró és tanár volt lent tegnap. Szabadságát arra használja fel, hogy bejárja az ország nagyobb városait, és persze minden városban estéit a színházban tölti.

Ezt a sétáját majd tán egyszer megírja. Legalább úgy mondta. Fővárosi kritikus, aki ezenkívül színiiskolai tanár is, érdekes tapasztalatokat szerez a vidéken egy-egy darab előadásából.

Aradon például egy vígjátékot látott, talán A képviselő urat. Az első felvonást nagy kinnal — így mondta — végig tudta csak nézni, de már a második meg a harmadik felvonásról az ottani újságokban olvasott. És azt olvasta, hogy az előadás kútúró volt.

Szegeden véletlenül Az ember tragédiáját látta és — nálunk ugyanazt.

Szegednek új színháza van, új színpadja, drága díszletei. (A város díszlettára még 80 000 koronát.) Az ottani előadásról egyik szegedi lap így ír: „Ma este Madách remekét adta elő a színtársulat szomorúan üres ház előtt. Megtörtént, hogy Tankréd környezetébe oda nem valók kerültek, s csak jóval a függöny felgördülte után rebbentek ki a kulisszák közé, hogy A föld szelleme sehogy sem akart a süllyesztőn mutatkozni; hogy a szereplők egymás szavába vágtak stb. Az előadás a leggyöngébbek közül való volt.”

Szórul szóra. Se több, se kevesebb!

És azért Madách remekét mégis elő kell adni Szegeden.

Előadták tegnap nálunk is. Az előadásra általánosságban nem foghatjuk rá a legjobb akarattal sem, hogy az jó volt. De hozzátesszük azt is, hogy lehetetlenek tartottuk, hogy az jó legyen.

A három főszereplő becsületes munkát végzett, volt néhány színes, ügyes kép, egy-egy szépen megjátszott epizód szerep, néhány hatásos jelenet az első képekben, de meg néhány olyan dolog is, ami bátran elmaradhatott volna.

Valamelyik nap egyik primadonnai allűrökkel „rendelkező” színésznőnkre azt találtam „ráfogni”, hogy nem tud jól magyarul. Kis hija, hogy agyon nem vágta „e rossz akarató ráfogás”-ért, és azóta „elvesztetem” a becsülésüket, mert rossz „akaratal” „tetem”, amit „tetem”!

Hát én — elég ostobául — azt hittem, hogy a kisasszony inkább az én tanácsomat fogadja el, mint a „jó barátaiét”, de ráérvszakolni tanácsomat mégsem akarom.

A tegnapi előadás ötletéből jutott különben ez az eszembe.

A színészek mindenkor a magyar nyelv terjesztői voltak, azoknak ismerjük őket ma is. Madách remekműve előadása alkalmából Ádám, Éva és Lucifer személyesítőiről az imént azt mondtam, hogy becsületes munkát végeztek. Azt, hogy ezek a színészek jól beszélnek magyarul, nem érdem, de érdemük az és különösen érdeme ez Szabó Ferencnek és Tarján Irmának, hogy szépen tudnak beszélni. Modern színész ma már nem szaval.

A kul'sszahasogatások ideje lejárt. Értelmesen kell hangsúlyozni, értelmesen beszélni és amellott úgy, hogy a közönség a színész hangjának őszinteségében ne kételkedjék, és a hang kifejezze a személyesített alak minden érzelmeit.

Szabó Ferenc és Tarján Irma ma is beigazolták, hogy nemcsak intelligens színészek, de átérezik szerepüket, és tudnak játszani, alakítani. Igaz és őszinte volt hangjuk, és egy pillanatra se estek ki szerepükből. Baróthi értelmes színész, néhol szépen megjátszotta szerepét, de Lucifer simább, mint ahogy ő ábrázolta.

A csoportos jelenetekben volt a legtöbb megrónivaló. A tisztelt nép túl sokat *komédiázott!*

Ez nem *alakítás*, tisztelt nép, hanem az előadás megzavarása. Magukra vonják a közönség figyelmét, és míg ők a háttérben komédiáznak, addig a főszereplők a szín elején hiába beszélnek, hiába játszanak.

(A Bácskai Hírlap eredeti tárcája. Írta: Quasimodo [*Braun Henrik.*] 1902. február 19.)

EGY KIS SZÍNHÁZI KRITIKA

Nem akar ez a mai tárca tendenciózus tárca lenni, pedig előre látom, hogy sokan annak fogják venni. Céлом ovvel a tárcával csupán az, hogy a színházi dolgokkal foglalkozva, a színelőadásokról referálva, szakítsunk már egyszer avval a megszokott, sablonos, bár mindenesetre kényelmes kritizálási móddal: „A darab címe volt ez meg ez, a szereplők voltak ezek meg ezek, játszottak jól vagy rosszul, kedvvel vagy kedvtelenül.”

Az ilyen kritika célt tévesztett dolog. A kritikának kétirányú szerepe van. 1. a közönséggel szemben, 2. a színésszel szemben.

A közönséggel szemben feladata a kritikának a darab ismertetése s bírálata, ajánlása vagy nem ajánlása.

A színésszel szemben a legpontosabb bírálóat. És pedig oly bírálóat, amelyből annak a színésznek haszna lehet. Nemcsak egy szóval megdi-

csérni, indokolni is kell, hogy miért volt jó, nemcsak egy szóval rossznak mondani, de indokolni, miért volt rossz, hol volt rossz s hogy kell csinálnia.

És ezt én nem látom sehol. Arra a kérdésre: miért? Sohasem kapok feleletet.

Itt van p.o., hogy tovább ne menjek, a múlt hetekben lefolyt két drámai előadás. Mily széles port vert fel az arról való kritika, és mégis okadatolt kritikát nem olvastam. Az egyetlen komolyabb kritika az volt, mely fejtegette, hogy lehet-e nálunk általában Az ember tragédiáját a mai berendezés mellett előadni; de ez sem foglalkozott kimerítően magával az előadással. Engedjék meg, hogy én ezt a hiányt pótoljam, már amennyire ilyen hosszabb idő múlva lehet.

Három főszereplő van a darabban, Lucifer, Ádám, Éva. A többi csak mellék-, segéd szerep, avval itt nem foglalkozom.

Lucifer (Baróthi) szerepe a fő. Az ő kezében van a darab. Ádám, Éva neki csak eszköz az ő nagy küzdelmében. És mi Lucifer célja. Megrontani a teremést, annyira vinni az embert, hogy ez maga végezze el az ő szándékát. Ezen cél elérésében eszköze neki a sima nyelv, az álokoskodás, a ravaszság, a meztelen igazság olykor rémítő hatása — de alapjában az ő jelleme dacos, elszánt kötekedő, elkeseredett, rossz.

Ilyennek kell lenni neki a színpadon is, dacos az Úrral szemben, hízelgő, álokoskodó, ravasz, gúnyos, keserű Ádámmal szemben; elkeseredett, gyűlölködő a legyőzetés után. De minden alakjában, minden hangsúlyában, minden mozdulatában igazi Sátánnak kell lennie, ha beszél, ha megy, ha tesz, ha néz, ha hallgat, ki kell éreznie belőle a rossznak, a megrontónak. Ha így adják Lucifert, akkor jól van adva, akkor nagy a hatás, akkor érthetővé tette a darabot.

Ilyen volt-e? Ilyen. Egyes jelenetek igazán jók voltak, erősök, hatásosak. A görögországi jelenetben a befejezésnél az arc, a mozdulat mind remek, mind pompás volt. Néhol azonban kevés volt a színészes, kevésbé kidomborodó a „Lucifer” jellem.

Ádám (Szabó) mint második főszerep könnyebb. Ádám csak eszköz Lucifer kezében. Neki nincs az a nagy célja, mint Lucifernek. Ő nem küzd, ő csak keres, kutat, ő csak érez s csalódik: Ezt kell visszatükröznie neki. A naiv embernek, az érző embernek s a csalódott embernek szerepe az övé.

Minden szerepét tehát úgy kell megjátszani, hogy ez a három kitűnjön belőle.

És ezt jól valósította meg. Szabó jó Ádám volt, s nagy előnye volt az, hogy tud beszélni a színpadon s nem engedte át magát a pátosznak, mely az ő szerepében nem való. Ő ember, azonkor embere, melyben játszik, habár avval elégedetlen. Ő nem tragikus hős, ő nem küzd a nagy mindenséggel, ezért nincs helye szerepében a pátosznak.

Legvégül marad a látszólag legkönnyebb szerep a három közül, Éva

(Tarján) szerepe. Látszólag ő csak mellékalak az első kettő között, holott nagyon is fontos szerep, nélküle a darab üres volna s érthetetlen.

Az első felvonásban ő az, ki Ádámot a végzetes lépés megtévesztésére készíti. Ő az, kit az ördög rá tud venni a nagy lépésre. És reáveszi a nőben, lényében levő kíváncsiság, tudni vágy, felkeltésével. A többi jelenetben Éva a kort jellemzi, melyben megjelent. Neki sincs semmi az egészről egybeolvasztó, összefűző vezérgondolata. Éva szerepe minden felvonásban egy kerek egész, melynek sem az előbbivel, sem az utóbbival összefüggése nincs.

A kort jellemzi, a keretet adja meg a képhez, az első kettő játékához. Még Lucifer a vezető, Ádám a szemlélő, addig Éva szerepe a kép, melyben ez a kettő mozog. Éva mutatja nekünk az egyiptomi rabszolga kínos helyzetét, Éva Görögország gondolkodását, Éva a forradalom elvadulását, Éva a falanszter ridegségét. Ha Éva nem fejezi ki hűen a kor gondolkodásmódját, érzelmét, nem értjük az egész képet. Éppen ezért Éva személyesítőjének bele kell élnie magát minden körbe. S egy este játszám 10 féle alakot s mind jól, mind hűen, igazán, különben őmiatta elvész az egész kor.

És Éva megszemélyesítője eltalálta ezt a hangot. Ezt a szerepet csak úgy lehetett megjátszani, ahogy Tarján megjátszotta. Egy kicsit több erő, egy kicsit kevesebb, s a szerep el lett volna ejtve. De így, ahogy játszotta, igaz volt, érthető volt, jó volt.

És most összegezve az egészet, az összbenyomást, el kell ismernünk, hogy az előadás jó volt, olyan, amellyel igazán megértették a nagyközönséggel: mit akart írni a szerző. A három főszereplő: Baróthi Szabó, Tarján, ezt az egyet igazán nagy sikerek közé sorolhatják.

(A Bácskai Hírlap eredeti tárcája. 1902. február 28.)

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA

Azon a napon, amelyen máskor a molnárhoz és kedves gyermekéhez van szerencsénk, Kiss Pál színre hozta Madách remekét. Köszönet és elismerés legyen neki ezért. Az öreg molnár annyit köhögött hosszú évtizedeken át, hogy nem szeretnők tőle megvonni a jól megérdemelt nyugalmat, s a magyar közönség talán megbocsátja, ha Raupachért — Madáchot kapja cserébe. A miénk meg. Mert ha volt is egynéhány üres páholy a földszinten, a diákhely, a karzat meg a felső páholyok úgy megteltek, hogy a közönség aggályosabb része félve tekintett a magasba, ha egy-egy felvonás után kitört a tetszés zaja. Baj azonban nem történt. Sem fent, sem lent. Nem akarjuk azt állítani, hogy a társulat tegnap tökéletesen produkált. De melyik vidéki társulat tudná Az ember tragédiáját kifogástalanul előadni? Hol van egy tökéletes Ádám, Éva vagy Lucifer? S ha egyik-másik van is, mind a három aligha az. Elégedjünk meg azzal, hogy

az összes színészek elismerésre méltó kötelességtudással, tehetségük javával szolgálták a halhatatlan költő e nagy alkotását s hogy minden igyekezettel iparkodtak — és nem hasztalan — e remekmű szépségeit érvényre emelni, fenséges gondolatait interpretálni.

Ádámot Szabados Sándor játszotta nagy igyekezettel és jelentékeny hatással. Igaz érzéstől áthatott, lendületes szavalatát néhányszor nyílt színen is megtapsolták. Zala Irjának volt néhány sikerült jelenete, általában véve azonban ma még gyenge az ilyen nagy kaliberű szerepek betöltésére. Legnagyobb sikere volt Bagi Gyulának, aki a gonosz és okos Lucifernek igen jó rajzát adta. Ezt a kitűnő alakítást semmi nagyhangú szaválás, semmi sablon nem zavarta. Egységes jellemet alkotott, melyre méltán büszke lehet. Bagit illeti a kifogástalan rendezés érdeme is. Az előadás egyéb részletei is nagy gondra vallanak. Különösen sikerültek a nagy tömegjelenetek; a forradalmi jelenet színgazdag, eleven képénél szinte elfelejtettük, hogy vidéki színpadon játszanak. A Marseillaise-t kérszer is meg kellett ismételni, s akkor is percenkig zúgott a taps. Az előadáson az egész személyzet vett részt, elsőrendű tagok apró-cseprő szerepekben, és éppen ennek köszönhető, hogy a tegnapi előadás talán lényegtelennek látszó részletei is érvényre jutottak. Egyszóval a színház krónikása sikerült estét jegyezhet fel, melyből a társulat minden egyes tagja kivetheti a maga részét.

b.

(*Torontál*, 1900. november 2.)

JEGYZET

Száz éve, pontosan 1883. szeptember 21-én került első alkalommal színre Madách Imre drámai költeménye, Az ember tragédiája. (Rendező: Paulay Ede, Ádám: Nagy Imre, Éva: Jászai Mari, Lucifer: Gyenes László.) A nemzeti színházi nagy bizakodással és izgalommal s nem kevés hitetlenkedéssel várt előadást követően gyors egymásutánban a vidéki városokban működő (vándor)társulatok műsorán is fel-feltűnt Madách műve.

A közönségnek mindinkább kedvét kereső vidéki direktorok nem akarták elmulasztani a kínálkozó alkalmat: az ismert irodalmi mű színrevitelével tanúbizonyságát adhatták, egyrészt a komoly szcenikai akadályok sikeres leküzdésével, felkészültségüknek, másrészt viszont repertoárbeli igényességüknek. Művészetük, ügybuzgalmuk, társulatvezetésük, rátermetségük, áldozatvállalásuk tanújele volt a Tragédia színpadra állítása.

Vidékünkön először a zomboriaknak volt alkalmuk színpadon látni Az ember tragédiáját. Tóth Béla nem éppen jeles erőkből álló társulata játszotta 1884. április 6-án. Két év múlva (1886. március 20-án) Szabadkán is közönség elé került Madách műve. Adataink szerint Becskerekén (a mai Zrenjaninban) 1892-ben, Újvidéken pedig a huszadik század elején (1902-ben vagy 1903-ban) játszották először. Az utóbbi két városban ritkán és kevésszer, az erősebb összetételű társulatokkal rendelkező Zomborban és főleg pedig Szabadkán gyakrabban, három-négy évtized alatt mintegy tízszer, illetve hússzor volt műsoron irodalmunk egyik legjelentősebb drámája. Olykor-olykor ünnepi alkalomkor vagy diákelőadásként is játszották. Színháztörténeti szempontból legjelentősebb a

klasszikusokat (Shakespeare-ciklus!) különös gonddal és hozzáértéssel színpadra állító Rakodczay Pál zombori (1887-ben) Tragédia-előadása.

A helyi sajtó megkülönböztetett figyelemmel foglalkozott ezekkel a megjelenítésekkel. Számunkra az egykori ismertetőik, kritikák és színházi tárgyú tárcák a helyi színészeti viszonyok sokatmondó dokumentumait jelentik. A nagy próbatétel fényében természetesen hangsúlyosabbá válnak az egykori színházi adottságok és körülmények. A vidéki színjátszás igazi értékmérői ezek a hétköznapi, a rutinfeladatok fölött álló vállalkozások voltak. Nemcsak a szcenikai vagy színészi lehetőségeket jelzi számunkra a fennmaradt sajtóanyag, hanem színházzociológiai és kritikátörténeti mozzanatok is tartalmaznak ezek az írások, melyek közül Az ember tragédiája első színpadi megjelenítésének egy évszázados jubileumára emlékeztetve választottunk ki néhányat.

G. L.